

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

Архитектонски факултет

НАСТАВНО – НАУЧНОМ ВЕЋУ

**Предмет: Реферат о урађеној докторској дисертацији кандидата
Марине Нешковић, дипл.инж.арх.**

Одлуком Наставно – научног већа Архитектонског факултета Универзитета у Београду, број 01- 397/2-6.4 од 23. 03. 2015. године, именовани смо за чланове Комисије за преглед, оцену и одбрану докторске дисертације кандидаткиње **Марине Нешковић, дипл. инж. арх.**, под насловом:

ЗАШТИТА И РЕВИТАЛИЗАЦИЈА БЕОГРАДСКЕ ТВРЂАВЕ КАО ИСТОРИЈСКОГ ЈЕЗГРА ГРАДА

Након прегледа достављене Дисертације, других пратећих материјала и разговора са кандидаткињом, Комисија је сачинила следећи

РЕФЕРАТ

1. УВОД

1.1. Хронологија одобравања и израде дисертације

Кандидаткиња је јуна 2013. године поднела молбу Наставно – научном већу Архитектонског факултета Универзитета у Београду да јој се одобри израда докторске дисертације под насловом: **САВРЕМЕНИ ПРИСТУП ИНТЕГРИСАЊУ БЕОГРАДСКЕ ТВРЂАВЕ У СТРУКТУРУ ГРАДА.**

На основу члана 98. Статута Архитектонског факултета у Београду (Сл. билтен АФ, бр. 80/08, 84/10 и 89/12-прочишћен текст), а у вези са чланом 28 Правилника о докторским студијама (Сл. билтен АФ, бр. 81/08) Веће докторских студија је на седници одржаној дана 24.06.2013. године, донело одлуку да се предложи Наставно-научном већу Архитектонског факултета Универзитета у Београду, да образује Комисију за оцену испуњености услова кандидата Марине Нешковић, дипл.инж.арх., и теме докторске дисертације, у следећем саставу:

- др Мирјана Ротер Благојевић, ванредни професор Архитектонског факултета Универзитета у Београду,
- др Владан Токић, редовни професор Архитектонског факултета Универзитета у Београду, и
- др Сретен Вујовић, редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду.

На основу члана 98. Статута Архитектонског факултета у Београду (Сл. билтен АФ, бр. 80/08, 84/10, 88/12 и 89/12-прочишћен текст) Наставно-научно веће Факултета је на седници одржаној 12.07.2013. године, донело одлуку бр. 01-864/2-5.13, којом је образована Комисија за оцену испуњености услова кандидата и теме докторске дисертације у предложеном саставу.

Комисија је завршила реферат 12.09.2013. године, поднела га Већу докторских студија и предложила да наслов докторске дисертације буде **ЗАШТИТА И РЕВИТАЛИЗАЦИЈА БЕОГРАДСКЕ ТВРЂАВЕ КАО ИСТОРИЈСКОГ ЈЕЗГРА ГРАДА.**

На основу члана 98. Статута Архитектонског факултета у Београду (Сл. билтен Факултета, број 80/08, 84/10 и 89/12-прочишћен текст), а у вези са чланом 28 Правилника о докторским студијама (Сл. билтен АФ, бр. 81/08) и у складу са Одлуком Већа докторских студија Архитектонског факултета у Београду од 18.09.2013. године, Наставно-научно веће Факултета је на седници одржаној 30.09.2013. године, донело одлуку број 01-1337/2-8.9. којом је прихваћен извештај Комисије и прослеђен на сагласност Универзитету у Београду.

На основу члана 30. Закона о високом образовању (Службени гласник РС, број 76/05, 100/07-аутентично тумачење, 97/08, 44/10, 93/12 и 89/2013), а у вези са чланом 100 Статута Универзитета у Београду (Гласник Универзитета у Београду, број 162/11-пречишћени текст) и члана 14. Правилника о већима научних области на Универзитету у Београду (Гласник Универзитета у Београду, број 134/07, 150/09, 158/11 и 164/11) Веће научних области грађевинско-урбанистичких наука, на седници одржаној 10.12.2013. године, донело је одлуку којом се даје сагласност на предлог теме докторске дисертације **Марине Нешковић, дипл.инж.арх.,** под насловом **ЗАШТИТА И РЕВИТАЛИЗАЦИЈА БЕОГРАДСКЕ ТВРЂАВЕ КАО ИСТОРИЈСКОГ ЈЕЗГРА ГРАДА.**

На основу члана 30 Закона о високом образовању (Сл. гласник РС, бр. 76/05, 100/07-аутентично тумачење, 97/08, 44/10, 93/12 и 89/2013), а у вези са чланом 100. Статута Архитектонског факултета у Београду (Сл. билтен АФ, бр. 80/08, 84/10 и 89/12), члановима 31-34 Правилника о докторским студијама Архитектонског факултета у Београду (Сл. билтен АФ, бр. 81/08) и сагласности Већа научних области грађевинско-урбанистичких наука Универзитета у Београду, Наставно-научно веће Факултета, на седници одржаној 23.12.2013. одлуком бр. 01-1970/2-8.16, одобрило рад на теми докторске дисертације кандидата, **за ментора је именована др Мирјана Ротер Благојевић,** а као рок до када кандидат може одбранили докторску дисертацију је одређен 31.05.2014. године.

На основу одлуке Већа докторских студија од 12.05.2014., а у складу са предлогом ментора, Наставно-научно веће Архитектонског факултета Универзитета у Београду је на седници одржаној 19.05.2014. године донело одлуку бр. 01-700/2-2.16 о продужењу рока одбране до 30.05.2015. године.

Марта 2015. године, кандидаткиња је, уз сагласност ментора, предала завршену докторску дисертацију Већу докторских студија.

На основу члана 32. [с2] Самосталног члана Закона о изменама и допунама Закона о високом образовању (Сл. гласник РС, бр. 76/05, 100/07 - аутентично тумачење, 97/08, 44/10, 93/12, 89/13 и 99/14), члана 38. Статута Архитектонског факултета у Београду (Сл. билтен АФ, бр. 80/08, 84/10, 88/12, 89/12 - пречишћен текст и 98/14) и Одлуке Већа докторских студија Факултета од 16. 03. 2015. године, Наставно-научно веће Факултета је, на седници одржаној дана 23. 03. 2015. године, донело одлуку да се образује Комисија за оцену и одбрану докторске дисертације кандидаткиње **Марине Нешковић, дипл.инж.арх.** у следећем саставу:

- др Владан Ђокић, председник, редовни професор Архитектонског факултета Универзитета у Београду;
- др Мирјана Ротер Благојевић, ментор и члан, ванредни професор Архитектонског факултета Универзитета у Београду;
- др Сретен Вујовић, члан, редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду.

1.2. Научна област дисертације

Дисертација која је предмет овог реферата је из научног поља *Техничко-технолошких наука*, научне области *Архитектура и урбанизам*, односно уже научне области *Историја, теорија и естетика архитектуре и визуелних уметности и обнова градитељског наслеђа*.

Спроведено истраживање је научна студија која се бави проблемом урбане и архитектонске трансформације историјског језгра Београда - средњовековног *Београдског града*, од његовог настанка до савременог доба, досадашњим проблемима и приступима заштити и ревитализацији простора тврђаве, као и новим моделима савремене презентације и коришћења овог заштићеног простора и његовог адекватнијег укључивања у функције града.

Ментор др Мирјана Ротер Благојевић, ванредни професор, објавила је већи број научних радова из области историје архитектуре и обнове градитељског наслеђа у научним часописима и публикацијама међународног и националног значаја (категорије М12, М16, М18, М22, М23, М24, М33, М36, М41, М44, М51 и др), међу којима се посебно издвајају радови везани за историјски и урбани развој средњовековних градова и Београда, као и унапређењу њихове савремене заштите и ревитализације:

Рад у истакнутом међународном часопису (М22)

- Roter-Blagojević, M., Milošević, G., Jadrešin-Milić R., Nikolić M. (2013) A new life of the Ottoman fortress Ram, in: Journal of Cultural Heritage, ed. Angelo Ferrari, Elsevier Publisher in Paris, Vol. 14S – No. 3, pp. S20-S24. (JCR®/Thomson Scientific)

Рад у међународном часопису (М23)

- Roter-Blagojević, M. - Radivojević, A. (2007) Les espaces publics et la vie publique a Belgrade au XVIII et au XIX siecle et leur transformation au XX siecle, ETUDES BALKANIQUES, Cahiers Piere Balon, 14, L'espace public dans le Sud-Est europeen (edit. prof. Andre Guillon), De Bocard, Paris, 105-142.

Рад у часопису међународног значаја верификованог посебном одлуком (M24)

- Roter-Blagojević, M. – Milošević, G. - Radivojević, A. (2009) A New Approach to Renewal and Presentation of an Archaeological Site as Unique Cultural Landscape, in: SPATIUM, International Review No.20, pp. 35-40.
- Djokić, V., Radivojević, A., Roter-Blagojević, M. (2008) Promotion of the Cultural Heritage of Mediterranean City in the Scope of Upgrading Cultural Tourism, in: SPATIUM, International Review, No.17-18, pp. 84-91.

Саопштење са међународног скупа штампано у целини (M33)

- Radivojević, A.- Roter-Blagojević, M.- Djokić, V. (2007) Universal and Regional in the Identity of the Old town of Budva as a Motive for Preservation of Building Heritage, in: Regional Architecture and Identity in the Age of Globalization, Vol. III, Proceedings of CSAAR 2007 Conference, Tunis 2007, pp. 1129-1145.

1.3. Биографски подаци о кандидату

Кандидаткиња Марина Нешковић је дипломирала на Архитектонском факултету Универзитета у Београду 1992. године и од 1994. до 1996. одслушала Последипломске магистарске студије „*Заштита, ревитализација и проучавање градитељског наслеђа*“. Завршила је 2004. године специјалистички курс „*Обнова и конзервација историјских грађевина*“ на Универзитету Uniadrión у Равени.

Кандидаткиња је на Архитектонском факултету Универзитета у Београду уписала шк. 2005-06. године Докторске академске студије научног карактера из области Архитектура, усмеривши се на другој години студија ка ужој научној области – *Проучавање и заштита градитељског наслеђа*. Са успехом је завршила све испитне обавезе предвиђене планом и програмом докторских академских студија.

Од 1994. до 2007. године радила је у Заводу за заштиту споменика културе града Београда, непосредно на пословима заштите Београдске тврђаве. У Републичком заводу за заштиту споменика културе од 2007. године руководи заштитом непокретног културног добра „Стари Рас са Сопоћанима“, уписаног на Листу светске културне и природне баштине.

Кандидаткиња је објавила рад о Београдској тврђави *The bastioned fortresses in the age of Vauban* у међународном часопису (M23) - *Europa nostra Scientific bulletin* 62 (2008), Haag: Pan-European Federation for Heritage, pp. 7-18. (ISSN: 1875-2896)

2. ОПИС ДИСЕРТАЦИЈЕ

2.1. Садржај дисертације

Докторска дисертација **Марине Нешковић**, дипл. инж. арх., под насловом:

ЗАШТИТА И РЕВИТАЛИЗАЦИЈА БЕОГРАДСКЕ ТВРЂАВЕ КАО ИСТОРИЈСКОГ ЈЕЗГРА ГРАДА има 356 стране. Основни текст дисертације има 229 страна, иза којих следе попис литературе и других извора на 20 страна (са 226 јединица), као и прилози и илустрације на 79 страна (82. слике) и 13 табли са већим бројем цртежа и фотографија, архивских пројеката и планова аутора. Напомене су у виду фуснота, укупно 687. На почетку, на 8 страна, су наслов, састав комисије, резиме,

кључне речи и научна област, на српском и енглеском језику, као и садржај. На крају је краћа биографија кандидата и три изјаве.

I Увод - 1.0 Проблем и предмет истраживања, циљ и задаци истраживања, полазне хипотезе и научне методе истраживања и 2.0 Критички приказ досадашњих истраживања и извора.

II Значај простора Београдске тврђаве у настанку и развоју града - 1.0 Историјат настанка и развоја утврђења и насеља на простору данашње Београдске тврђаве; 2.0 Однос војног утврђења и цивилног насеља – континуитет и дисконтинуитет намене; 3.0 Трансформисање Тврђаве у јавни градски простор у периоду од 1867. до 1946. године; 4.0 Београдска тврђава као споменик културе после 1946. године.

III Ревалоризација споменичких вредности Београдске тврђаве - 1.0 Савремени критеријуми вредновања културног наслеђа; 2.0 Редифинисање значења и вредности Београдске тврђаве; 3.0 Однос природних и градитељских вредности 4.0 Редифинисање конзерваторског приступа у третирању простора Београдске тврђаве.

IV Унапређење приступа заштити и ревитализацији Београдске тврђаве – 1.0 Интегрисање Београдске тврђаве у структуру и функције савременог града – ограничења и потенцијали; 2.0 Методолошки поступак заштите и ревитализације Београдске тврђаве као интегрисаног градског простора; 3.0 Унапређење методологије заштите и ревитализације градитељског наслеђа и могућност примене у законодавству.

V Закључна разматрања

VI Библиографија – 1.0 Извори и 2.0 Литература

VII Прилози и илустрације

2.2. Кратак приказ појединачних поглавља

У Уводу докторске дисертације дефинисан је предмет рада, научни циљеви истраживања, задаци истраживања а затим су постављене научне хипотезе и методе истраживања. Дат је приказ досадашњих истраживања, као и објављене грађе. Предмет истраживања је анализа промена на простору Београдске тврђаве у границама данашњег споменика културе после 1867. године. У складу са различитим друштвено историјским условима, законском регулативом и плановима развоја града у целини, ове промене су анализиране кроз два различита периода: поступног трансформисања Тврђаве у јавни градски простор и период заштите и ревитализације после 1946. године, када је Београдска тврђава проглашена за споменик културе. Проблем неодговарајућег укључивања овог споменичког комплекса у урбану структуру Београда посебно је истакнут, због чега је предмет истраживања усмерен и на досадашњи третман Тврђаве, као и на анализу узрока таквог стања. Савремени принципи заштите прокламовани у међународним конвенцијама и повељама укључени су у процес ревалоризације и редифинисања значења простора Београдске тврђаве, са становишта њене улоге у досадашњем и будућем развоју Београда. Примарни циљ истраживања је дефинисање методолошког поступка заштите и ревитализације Београдске тврђаве, заснованог на савременим конзерваторским принципима, редифинисању значења, утврђивању нових вредности и третирању Тврђаве као специфичног историјског језгра града.

У другом поглављу рада *Значај простора Београдске тврђаве у настанку и развоју града* изложен је историјски развој утврђења и насеља на простору данашње Београдске тврђаве, од праисторије до средине 19. века. Акцент је стављен на анализу

физичких структура у кључним етапама њеног развоја, као и основних друштвено историјских околности које су утицале на њихов настанак и трансформацију. Сходно геостратешком положају Београда – посебно значајним за његов историјски развој – анализиран је однос војног утврђења и цивилног насеља, у циљу утврђивања континуитета односно дисконтинуитета војне намене у кључним етапама развоја. Трансформисање постојеће урбане структуре у барокну фортификацију, почетком 18. века, истакнуто је као последња, највећа и по даљи развој Београда најзначајнија промена. Она ће утицати и на процес претварања Тврђаве из недоступног простора војне намене у уређени и грађанству доступан јавни простор. Те су се промене одвијале поступно и отежано, будући да је Тврђава задржала примарну војну намену све до почетка шесте деценије 20. века. Хронолошки је приказан њен преображај, започет у периоду између 1867. године и I Светског рата на простору гласије, формирањем парка Калемегдан. Настављен је у периоду између два Светска рата увођењем нових садржаја и намена у простор саме Тврђаве. Паралелно је вршена анализа друштвених прилика које су довеле до стварања нових архитектонских и амбијенталних вредности ширег простора Тврђаве, али и економских и политичких утицаја који су резултирали девастацијом или потпуним уништавањем одређених њених делова. Последњи део поглавља бави се институционализованом и организованом заштитом Београдске тврђаве, од њеног проглашења за споменик културе, и анализом појединих најзначајнијих конзерваторско рестаураторских радова. Будући да су у периоду дугом готово седам деценија извршени изузетно обимни и сложени радови, тежиште је стављено на изведене радове који су релевантни за основну тему истраживања - првенствено оне којима је откривено и презентовано слојевито наслеђе различитих историјских етапа, као и радове на ревитализацији и уређењу од значаја за укључивање овог простора у урбану структуру савременог града.

Треће поглавље – Ревалоризација споменичких вредности Београдске тврђаве посвећено је питањима вредновања, као сложеном и најзначајнијем поступку у процесу доношења одлука шта из корпуса градитељског наслеђа треба издвојити, штитити и сачувати. У циљу утврђивања теоријске основе за ревалоризацију Београдске тврђаве, прво је анализиран удео ове проблематике у националном законодавству и теоријским разматрањима. Показало се да је много већа пажња посвећивана дефинисању вредности него начину вредновања и утврђивању критеријума, односно укупној методологији валоризације. Такође је препознат утицај међународних правних аката на домаће законодавство у периоду после II Светског рата - све до деведесетих година 20. века, када долази до застоја у праћењу савремене доктрине заштите. Наглашено је да процес усвајања, у међувремену донетих међународних смерница у области заштите културног наслеђа - који се одвија последњих петнаест година - није праћен неопходном променом застарелог националног законодавства, што посебно отежава пре свега дефинисање а затим и примену савремених критеријума вредновања. У наставку је разматрано тумачење вредности и значења Београдске тврђаве – хронолошки, кроз период њеног трансформисања после 1867. године, и констатован двојак однос према тврђави: као најзначајнијем историјском споменику који треба претворити у „националну Акрополу“ и насупрот томе, као војном комплексу који треба порушити и сјединити са урбаним ткивом. Објашњен је и поступак валоризације у време проглашења за споменик културе, истакнута неопходност ревалоризације и разрађен предлог дефинисања савремених критеријума. Посебан део је посвећен односу природних и градитељских вредности, анализом њиховог узајамног дејства кроз све историјске градитељске фазе и јединством које карактерише данашње стање. Основ за разматрање новог конзерваторског приступа била је критичка анализа постојеће правне заштите

Београдске тврђаве, али и других непокретних културних добара, посебно просторних целина на историјском подручју града. Констатовано је да Београд, несразмерно свом трајању и развоју, има мало материјалних трагова своје богате прошлости и да једино простор Београдске тврђаве има све карактеристике историјског језгра града. Истакнуто је да минимални степен очуваности урбане структуре на том простору не може да буде разлог да се она и даље третира као тврђава, већ да се путем укључивања савремених критеријума вредновања - посебно оних који произилазе из *Конвенције о заштити нематеријалне културне баштине* - мора извршити ревалоризација која ће одредити нови конзерваторски приступ заштити овог простора као нуклеуса из којег је град настао.

У четвртој поглављу дисертације *Унапређење приступа заштити и ревитализацији Београдске тврђаве* конкретизовани су проблеми заштите и идентификовани најугроженији делови и девастирана подручја, као посебни ризици за очување идентитета и интегритета овог културног добра. Кроз анализу постојећег стања издвојене су и објашњене основне карактеристике простора у границама заштићеног културног добра, утврђена су ограничења и потенцијали везани за његово интегрисање у структуру и функције савременог града. Посебно је истакнут проблем саобраћаја као и неопходност решавања конфликта у простору који из тога произилазе. Предложен је методолошки поступак заснован на основним начелима ревитализације и посебним начелима која се односе на просторе тврђава у склопу урбаних целина. У тако дефинисаном двостепеном поступку, који подразумева *научну валоризацију* и израду *плана заштите и ревитализације*, утврђени су основни критеријуми и неопходне анализе, затим програмска и пројектна разматрања који ће се вршити у циљу целовитог сагледавања и мултидисциплинарног истраживања. Резултат би требало да буде утврђивање стратегије и циљева очувања, ревитализације и интегрисања овог споменика, као већ редефинисаног простора *историјског градског језгра*. На крају је истакнуто да се одређена решења која су предложена за конкретно непокретно културно добро могу применити и на друга, исте врсте и карактера. Дефинисане су препоруке за унапређење законске регулативе у области градитељског наслеђа, преваходно везане за поступак ревалоризације али и за верификацију конзерваторских планова заштите и ревитализације - како у матичном, тако и у законима из области просторног и урбанистичког планирања. Циљ је усаглашавање са принципима интегралне конзервације, одрживог развоја и вредности културног наслеђа за друштво, прокламованим у оквиру међународног система заштите културног наслеђа.

У петом поглављу, *Закључна разматрања* дата је завршна оцена о истраживању и потврђености хипотеза које је показало да су приступи коришћењу, заштити и презентацији Београдске тврђаве неодговарајући са становишта интегрисаности овог простора у урбану структуру града. До овакве оцене дошло се кроз истраживања и анализу радова и интервенција извршених у недовољно расветљеном периоду трансформисања простора војне намене – какав је Тврђава била у време одласка Отоманске војне и административне управе 1867. године – у јавни градски простор, у који се поступно преображавала, све до данашњих дана. У складу са разнородним историјским и друштвено политичким условима у оквиру којих се овај процес одвијао, промене су анализирани кроз два периода: Први (од 1867. до 1946.) обухватио је промене током дугог периода постепеног гашења војне намене у којем су се одвијали први радови на укључивању Тврђаве у структуру града, док је други (од 1946. године до данас) анализирао период институционализоване и законом дефинисане заштите градитељског наслеђа, кроз радове на истраживању, заштити и ревитализацији.

Закључено је да су радови из првог периода извођени без могућности целовите реализације јединствених планова и да су услед тога, али и због рушења у два Светска рата, данас сачувани фрагментарно, због чега је њихово истраживање посебно значајно за разумевање околности и контекста настанка.

Након Другог светског рата до данас, приступи заштити и ревитализацији, као и третирање Тврђаве као простора од значаја у урбаној структури Београда, методолошки су били различити и не увек усклађени са могућностима важећих закона, као ни са препорукама и повељама које су доносиле светске организације из области заштите – посебно када је у питању њихово укључивање у савремени живот.

Указује се на нови приступ који треба да буде базиран на поштовању и доследној примени целокупног процеса рада, од евиденције наслеђа, истраживања и валоризације, односно ревалоризације, која утиче на избор методе техничке заштите, па до начина презентације и управљања локалитетом. Да би се то остварило потребна је боља усклађеност домаћег законодавства са међународним смерницама и праксом, израда одрживе стратегије будућег развоја и коришћења. Посебно је значајно и укључивање локалне заједнице у процесе препознавања и очувања наслеђа.

Такође је истакнута неопходност редефинисања значења и вредности овог простора који представља нуклеус развоја савременог града и који је од посебне важности за вредновање ширег подручја Београда са становишта јединства културних и природних вредности.

У закључцима се истичу и елементи које треба уградити у будући приступ заштити и ревитализацији Београдске тврђаве. Изнето је мишљење да ће спроведено истраживање допринети бољем сагледавању и примени савременијег приступа очувању и укључивању некадашњег историјског језгра Београда у његове савремене културне и друге функције, као и побољшање система управљања његовом одржавању.

У *шестом поглављу* дат је детаљан попис коришћене литературе и извора.

У *седмом поглављу* дат је велики број планова и цртежа (од којих је одређени број дело аутора рада), старих и савремених фотографија које непосредно илуструју историјски развој, приступ заштити и вредности Београдске тврђаве.

На крају рада су биографија аутора и изјаве о ауторству.

3. ОЦЕНА ДИСЕРТАЦИЈЕ

3.1. Савременост и оригиналност

У докторској дисертацији кандидаткиње **Марине Нешковић, дипл.инж.арх.** је остварен значајни научни допринос у ужој научној области *историја, теорија и естетика архитектуре и визуелних уметности и обнова градитељског наслеђа*, посебно везано за проучавање и заштиту културног и градитељског наслеђа, јер представља једно од малобројних савремених научних истраживања код нас везано за очување и ревитализацију средњовековних утврђених градова и њихово адекватније укључивање у савремени живот.

Посебан значај и оригиналност овог истраживања огледа се у томе што оно представља вредан допринос у области унапређења примене савремене међународне доктрине заштите градитељског наслеђа у Србији, што је анализирано и практично проверено на примеру заштите и презентације Београдске тврђаве.

Савременост истраживања се огледа у тумачењу и преиспитивању актуелних теоријских принципа везаних за савремену међународну доктрину заштите културне баштине, преиспитивање досадашњих приступа и уграђивање принципа интегралне конзервације, очувања аутентичности, интегритета и нематеријалног наслеђа, као и културног пејзажа. Тежиште рада дато је на ревалоризацији вредности заштићеног простора Београдске тврђаве за савремени град, као и истицању његових историјских, архитектонских, урбанистичких и природних вредности кроз будућу заштиту и презентацију као културног добра изузетног значаја за Србију. Посебна пажња посвећена је предлогу унапређења конзерваторског третмана и методологије управљања и планирања овим локалитетом у циљу квалитетнијег и непосреднијег повезивања са јавним градским функцијама као историјског језгра Београда.

3.2. Осврт на референтну и коришћену литературу и изворе

Кандидаткиња је користила веома обимну литературу везану за проблематику третирану у раду, може да се издвоји као најзначајнија:

- Чубриловић, В. Ур. (1974). Историја Београда I, II, III, Београд: Просвета.
- Чубриловић, В. Ур. (1988). Београд у прошлости садашњости и будућности, Београд: САНУ и ЗЗЗСКГБ.
- Поповић, М. (2006). Београдска тврђава (друго допуњено издање), Београд: ЈП “Београдска тврђава“.
- Вицић, С., Вицић, Д. (2008). Поздрав из Београда: 1895 – 1941, Београд: Атеље Вицић.
- Вујичић-Вуловић, М. (1970). *Конзерваторско-рестаураторски радови на Београдској тврђави у периоду 1961-1968.године*, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда.
- Вуловић, М. (2001). Сажета ретроспектива конзерваторско-рестаураторских активности на простору Београдске тврђаве, у: *Наслеђе*, III, 123-130.
- Бргуљан, В. (2000). Извори споменичког права у Југославији, Београд: Службени гласник.
- Marasović, T. (1985). *Aktivni pristup graditeljskom nasljeđu*, Split: Sveučilište u Splitu-Filozofski fakultet u Zadru, Društvo konzervatora Hrvatske-Zagreb, Arhitektonski fakultet Sveučilišta-Zagreb.

Поред наведене, кандидаткиња је користила и другу литературу везану за питања савремене интегративне заштите културне баштине, посебно међународне повеље и препоруке, и формирала драгоцен попис референтне литературе (међународних и домаћих монографија и радова из стручних и научних часописа), који ће служити у будућности као драгоцен база података и другим истраживачима.

Као примарни извори у раду је коришћена грађа, извештаји и пројекти, из обимне документације Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда који се односи на Београдску тврђаву, и прилози о тврђави објављени у Београдским општинским новинама од 1890. до 1941. године.

Наведени попис литературе и извора показује да је кандидаткиња стекла добар увид у предметну материју, посебно у необјављену грађу из документације завода задуженог за заштиту простора Београдске тврђаве, у чијем истраживању је и сама непосредно учествовала, као и историјске текстове објављене у литератури и периодици. Поред

тога кандидаткиња је аутор и бројних прилога о историји и заштити Београдске тврђаве у домаћим и међународним часописима и зборницима, на које се позива и у свом докторском раду.

3.3. Опис и адекватност примењених научних метода

У оквиру рада на докторској дисертацији кандидаткиња Марина Нешковић је применила више истраживачких метода кроз чију примену је проверавала заснованост постављених научних хипотеза.

Као основни научни метод овог истраживања коришћен је историографски метод, који је обухватао темељно прикупљање и анализу архивске грађе и других релевантних извора, како би се створила одговарајућа документациона основа за даље анализе и тумачења. Примарне изворе за проучавање процеса промена на Београдској тврђави у периоду од 1867. до 1947. године чини писана архивска грађа, историјски планови, техничка и фото документација - док су секундарни извори: новински чланци, закони, уредбе, путописи, сећања, биографски текстови као и друга релевантна објављена грађа. Као примарни извори за истраживање Београдске тврђаве као споменика културе коришћени су: програми истраживања и конзерваторско рестаураторски пројекти, извештаји, елаборати услова за урбанистичке планове, техничка и фото документација о извеђењу радова, урбанистички планови Београда, Београдске тврђаве и простора у контактним зонама (Кнез Михаилова улица, Дорћол, Косанчићев венац). За истраживање могућности новог приступа заштити Београдске тврђаве као интегралног дела града, коришћени су као примарни извори: планови заштите и ревитализације тврђава и просторних културно - историјских целина, а као секундарни: закони, међународне повеље, конвенције и препоруке, као и студије меодологије заштите просторних културно – историјских целина.

За истраживање је од посебног значаја био дугогодишњи рад аутора рада на непосредном теренском истраживању, изради пројеката и извођењу конзерваторских радова на Београдској тврђави (у периоду 1994-2007. године). Оно је употпуњено новим истраживањима спроведеним, током припреме и након пријаве теме дисертације, методом научног посматрања. На овај начин прикупљени су најновији подаци првенствено о стању и начину коришћења појединачних грађевина и просторних целина на Тврђави, али и подаци о контактним градским зонама.

У истраживање је укључено и прикупљање теоријских ставова о предмету истраживања из савремене иностране и домаће литературе и периодике, везаних за принципе валоризације, заштите и презентације културне баштине.

Обрада прикупљених података извршена је применом методе анализе, где су путем аналитичко-сазнајних операција релевантни подаци доведени до степена у којем је било могуће извршити проверу хипотеза. Извршена је селекција и класификација података према њиховим кључним својствима, као и систематизација у одговарајуће целине.

Компаративни метод примењен је за утврђивање степена реализације одређених целовитих идеја, концепата и планова - у делу истраживања које има за циљ да открије и објасни хронолошки след и начин трансформисања Београдске тврђаве у јавни простор. Овај метод је коришћен и за утврђивање досадашње примене принципа и метода заштите, кроз упоређивање теоријске основе са изведеним конзерваторским радовима, као и за утврђивање односа војног утврђења и цивилног насеља, што је било од посебног значаја за валоризацију очуваних историјских структура.

Кроз метод студије случаја извршена је анализа и критичко ведровање досадашњих активности заштите и ревитализације на простору Београдске тврђаве, уз дефинисање даљег конзерваторског приступа, заснованог на савременим принципима заштите и одрживог коришћења културног наслеђа.

Помоћу методе синтезе изведене су опште класификације и систематизација теоријских ставова, сумирање резултата истраживања и интерпретација претходних анализа, као и доношење закључака којима су провераване постављене научне хипотезе.

Поред тога рад је документован одговарајућом техничком и фото документацијом, као и копијама оригиналне архивске грађе. У оквиру техничке документације коришћени су бројни оригинални прилози аутора којима је документован спроведени аналитички и синтетички процес, а који чини и саставни део предложеног методолошког поступка заштите и ревитализације Београдске тврђаве.

3.4. Применљивост остварених резултата

Резултати истраживања спроведених у докторској дисертацији кандидаткиње Марине Нешковић имаће веома широку будућу примену као пример свеобухватног савременог методолошког приступа у области проучавања, вредновања, заштите и презентације културног и градитељског наслеђа, посебно везано за друге примере средњовековних утврђених градова у Србији на којима се може применити сличан приступ. Она ће бити значајно теоријско полазиште за ревалоризацију вредности и значаја средњовековних градова у Србији, посебно у установама заштите културног наслеђа и урбанистичког планирања, како би се скренула пажња на њихово лоше стање које није адекватно њиховом културно- историјском, архитектонском, научном и меморијалном значају. Резултати истраживања ће се у адекватној форми користити и у академској настави из области историје архитектуре и заштите градитељског наслеђа.

3.5. Оцена достигнутих способности кандидата за самостални научни рад

У свом досадашњем истраживачком и стручном раду, кандидаткиња Марина Нешковић, показала је посебан смисао за научно-истраживачки рад, самосталност у претраживању литературе, обради релевантних података, информација и резултата, као и способност логичког и систематичног размишљања и закључивања. Велики број објављених научних радова везаних за проблеме заштите градитељског наслеђа; значајни резултати њеног стручног рада на заштити локалитета од изузетног значаја за Србију и регион, од којих се поједини налазе и на Листи светске културне и природне баштине; као и студиозно и садржајно научно истраживање спроведено током рада на изради докторске дисертације, показали су да је она поседује изузетне квалитете и способност за успешан самостални научно–истраживачки рад.

4. ОСТВАРЕНИ НАУЧНИ ДОПРИНОС

4.1. Приказ остварених научних доприноса

Спроведено истраживање припада *научној области архитектуре и урбанизма – односно ужој научној области историја, теорија и естетика архитектуре и визелних уметности и обнова градитељског наслеђа*, а резултати до којих се у њему дошло имају значајне потенцијале за примену – како у теорији и пракси очувања културне баштине, тако и у унапређењу законодавства у овој области.

Посебан допринос дисертације је у томе што су по први пут у нашој средини свеобухватно и продубљено анализирани и тумачени поједине фазе трансформације и коришћења простора Београдске тврђаве - од њеног најзначајнијег периода средњовековног развоја као Београдског града – утврђеног двора и цивилног насеља, преко војне фортификације, до савремене заштићене зоне са презентованим остацима историјских грађевина – које су утицале на досадашњи третман њене заштите и презентације.

Обављеним истраживањем спроведен је поступак ревалоризације Београдске тврђаве, непокретног културног добра од изузетног значаја и редефинисања њеног значења и споменичких вредности. Из тога је произашао нови конзерваторски приступ и на основу њега дефинисан је методолошки поступак заштите и ревитализације, чија примена у процесима интегрисања Београдске тврђаве у структуру и функције града може бити проширена и на друга културна добра - са могућношћу уградње у теорију, праксу и законодавство у области заштите и очувања градитељског наслеђа.

Значајан научни допринос кандидаткиње се огледа у формирању теоријске базе истраживања засноване на савременим истраживањима Београдске тврђаве, у којима је кандидаткиња непосредно утицала, као и успостављању критеријума, циљева и унапређених приступа у процесу валоризације, заштите и презентације културног наслеђа који би у већој мери био прилагођен међународним нормама и савременим потребама.

Поред тога, примењени методолошки приступ и резултати до којих је кандидаткиња дошла у свом истраживању свакако доприносе јасном сагледавању значаја ове врсте културног наслеђа у домаћим и међународним оквирима, као и ревалоризацији њихових вредности и сагледавању савремених потенцијала. Остварене анализе и тумачења значајна су не само за историју и теорију архитектуре и урбанизма, већ и за вредновање и очување градитељског наслеђа, али и за друге науке које су уско повезане са њима.

Кандидаткиња је остварила и научни допринос методологији истраживања, јер је кроз узорно постављену структуру рада показала да је у потпуности савладала различите методе примењиве у научном раду. Посебно треба издвојити три области у којима су до изражаја дошле његове способности искусног истраживача. То је прво, способност одабира и интерпретације података из извора и литературе, што јој је омогућило да формира солидну подлогу на којој ће градити своје истраживање. Друго је, доследна примена историографског метода и темељан рад у прикупљању грађе и релевантне оригиналне документације везане за предмет рада, те аналитичан, прецизан и објективан приступ материјалу који је прикупљен, уз обухватање свих елемената који доприносе расветљавању проблема који обрађује. Треће је јасно постављање принципа и критеријума на основу којих доноси своје закључке и вредновање досадашњих приступа заштити и презентацији Београдске тврђаве, као и предлагање мера које ће унапредити њену заштиту, презентацију и савремено коришћење у циљу њене ревалоризације као историјског језгра савременог града.

4.2. Критичка анализа резултата истраживања

Научни резултати истраживања који су доказали полазне хипотезе су:

1. Двојна намена Београдске тврђаве у прошлости, као утврђеног града, односно војног утврђења, имала је доминантан утицај на њено касније трансформисање у јавни градски простор. Простор Београдске тврђаве је у својој дугој историји увек је

имао одбрамбену намену, било да се унутар утврђења развијала градска структура или је имала искључиво војни карактер, што је било последица њеног изузетног геостратешког положаја на укрштању главних европских комуникацијских праваца, као и конкретних историјских и политичких околности у појединим периодима.

Од времена постепеног гашења војне функције крајем 19. века, на правац и ширење Београда и третман тврђавског простора у тада започетом процесу урбанизације и реконструкције града утицала су два супротстављена схватања тврђаве – прво виђење везивало се за њену војну намену, због чега тврђава и даље није ни разматрана као део града - вароши која је већ започела своје ширење; и друго виђење са половине 20. века према којем је тврђавски простор валоризован као простор средњовековног насеља, што је утицало је на развијање идеја о Тврђави као издвојеном историјском - споменичком простору.

2. Ревалоризација споменичких вредности и редефинисање значења Београдске тврђаве, довели би до унапређења даљег приступа њеној споменичкој презентацији и ревитализацији, те би омогућило њено боље интегрисање у структуру савременог града.

Кроз рад су досадашња историографска, археолошка, архитектонска, социолошка и културолошка истраживања употпуњена новим у циљу спровођења новог целовитог поступка ревалоризације. Истраживањем су обухваћене све промене током периода преображаја тврђавског у јавни градски простор и примењени конзерваторски приступи очувању, презентацији и ревитализацији. Тиме је потврђена претпоставка да је у досадашњем приступу ограничавајући фактор интеграције простора Београдске тврђаве у структуру града били њена досадашња валоризација као простора војне намене, формулисана приликом проглашења за споменик културе.

3. Кроз унапређење методолошког поступка заштите и ревитализације Београдске тврђаве – којим би се претходно идентификовала ограничења и потенцијали, али и дефинисале смернице за њихово отклањање, односно афирмисање – створили би се услови за непосредније укључивање Тврђаве у стратешке развојне токове града.

Стално присутна, а до сада нереализована, потреба града за повезивањем са приобаљем и рекама, указују на значајну улогу Београдске тврђаве у решавању овог питања. Простор тврђаве је идентификован као органска веза између приобаља и града, али решења која су до сада разматрана углавном нису била у складу са њеним изузетним вредностима, значајем и конзерваторским принципима. Са друге стране, одређене очуване историјске структуре: делови утврђења, појединачне грађевине, комуникације и сл. пружају могућност решавања овог и неких других питања од значаја за функционалне и урбанистичке проблеме града. Стога би се њиховом реафирмацијом у склопу будућег целовитог уређења и одрживог коришћења тврђавског простора, заснованог на савременим принципима заштите, Београдска тврђава могла постати основни чинилац у будућем дефинисању културног предела Београда.

Верификовање остварених научних резултата ће се остварити приликом њихове будуће примене у области проучавања и заштите градитељског наслеђа, где ће нове чињенице откривене приликом истраживања развоја и заштите простора Београдске тврђаве и методологије унапређења његове будуће презентације и коришћења допринети адекватнијем приступу валоризацији и обнови осталих средњовековних утврђених градова у Србији.

4.3. Верификација научних доприноса

Рад у међународном часопису (M23)

- Neskovic, M. (2008). The Belgrade fortress. In Perbellini, G. (Ed.), *Europa nostra Scientific bulletin 62: The bastioned fortresses in the age of Vauban* (pp. 7-18). Haag: Pan-European Federation for Heritage. (ISSN: 1875-2896)

Саопштење са међународног скупа штампано у целини (M33):

- Neskovic, M. (2013). Valorisation and rehabilitation of historic structures on the Belgrade fortress for purposes of modern ways of protection and revitalization, In: M. Kouli, F. Zezza & P. Koutsoukos (Eds.), *Proceedings of the 8th International Symposium on the Conservation of Monuments in the Mediterranean Basin – Monument Damage Hazards and Rehabilitation Technologies, MONUBASIN8, Vol. 1* (pp. 355-371). Athens: Technical Chamber of Greece. (ISBN 978-960-8369-66-5)
- Neskovic, M. (2013). Stari Ras and Sopocani – Identifying problems and defining a modern protection model, In: Jansson, G. B. And Morner, C. (Eds.), *The Significance of World Heritage: Origins, Management, Consequences*, (pp. 224-236). Falun: Dalarna University (ISSN 1403-6878) (ISBN 978-91-85941-50-6)
- Нешковић, М. (2000.) Проблеми валоризације историјских структура Београдске тврђаве у условима савременог уређења и ревитализације, у: Богдановић, Р., Стојков, Б. (Ур.) *Културне вредности као основ просторне интеграције подунавских земаља*, (стр. 53-57). Београд: Удружење урбаниста Србије.

Рад у водећем часопису националног значаја (M51):

- Павловић-Лончарски, В., Нешковић, М. (2013). Зграда над југозападним бедемом београдског Горњег града, у: *Наслеђе, бр. XIV*, (стр. 47-67). Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда. (ISSN: 1450-605X)
- Нешковић, М. (2011). Стари Рас са Сопоћанима – истраживања и заштита, у: *Саопштења бр. XLIII*, (стр. 137-160). Београд: Републички завод за заштиту споменика културе – Београд. (YU ISSN 0354-4346)

Рад у научном часопису (M53):

- Нешковић, М. (2011). Осврт на међународно споменичко право и домаће законодавство у области заштите - повод за објављивање Документа о аутентичности из Наре. *Гласник ДКС*, бр. 35, (стр. 39-42). Београд: Друштво конзерватора Србије. (ISSN 0350-9656)
- Нешковић, М. (2008). Заштита и ревитализација Београдске тврђаве. *Гласник ДКС*, бр. 32, (стр. 172-178). Београд: Друштво конзерватора Србије. (ISSN 0350-9656)
- Нешковић, М. (2007). 30 година рада научно-истраживачког пројекта за Београдску тврђаву Археолошког института САНУ. *Гласник ДКС*, бр. 31, (стр. 277-279). Београд: Друштво конзерватора Србије. (ISSN 0350-9656)
- Нешковић, М. (2007). Београдска тврђава – преглед радова у периоду од 2002. до 2006. године. *Гласник ДКС*, бр. 31, (стр. 101-105). Београд: Друштво конзерватора Србије. (ISSN 0350-9656)

- Нешковић, М. (2002). Основни проблеми и могућности ревитализације Београдске тврђаве. *Гласник ДКС, бр. 26*, (стр. 119-122). Београд: Друштво конзерватора Србије. (ISSN 0350-9656)
- Нешковић, М. (2001). Лучни бедем комплекса Зиндан капије на Београдској тврђави. *Гласник ДКС, бр. 25*, (стр. 111-114). Београд: Друштво конзерватора Србије. (ISSN 0350-9656)
- Нешковић, М. (2000). Капија Деспота Стефана Лазаревића – Источна капија Горњег града Београдске тврђаве. *Гласник ДКС, бр. 23-24*, (стр. 48-52). Београд: Друштво конзерватора Србије. (ISSN 0350-9656)

Саопштење са скупа националног значаја штампано у целини (М63)

- Нешковић, М., Павловић, М. (2004). Заштита од влаге бастионих фортификација на примеру Унутрашње Стамбол капије и Сахат капије на Београдској тврђави. У: Вапа З. (Ур.). *Зборник радова научно-стручног скупа „Методе утврђивања и отклањања последица дејства влаге на културна добра“* (стр. 196-204). Нови Сад: Покрајински завод за заштиту споменика културе, Београд: Друштво конзерватора Србије.

5. ЗАКЉУЧАК И ПРЕДЛОГ

На основу детаљног прегледа и анализе докторске дисертације кандидаткиње **Марине Нешковић, дипл. инж. арх**, Комисија констатује да је предметна дисертација у складу са усвојеном темом, да је структура дисертације, примењена научна методологија, као и сви елементи обраде, потпуно у складу са пријавом на коју је Универзитет у Београду дао своју сагласност. Дисертација је у потпуности задовољила све критеријуме квалитета, обима и вредности, као и научног доприноса који овакви истраживачки радови треба да имају. Као посебну вредност дисертације, Комисија истиче темељност са којом је кандидаткиња проучила постављени проблем кроз савремене стручне и научне радове, постојећу документацију Завода за заштиту споменика културе у Београду, на чијој изради је током вишегодишњег рада непосредно учествовала, као и кроз непосредно истраживање на терену. Остварено је усклађено повезивање теоријског и аналитичког сегмента истраживања, тако да Комисија високо оцењује резултате које је кандидаткиња остварила, а који омогућавају да се да детаљан увид и објективан критички суд о историјским фазама развоја простора Београдске тврђаве, његовим вредностима као историјског језгра града, као и о до сада примењеним принципима његове заштите и презентације. Поред тога дати су предлози за унапређење њихове обнове и ревитализације у будућности, који се могу применити и на друге средњовековне градове.

Комисија посебно истиче научни допринос тезе у области савремене теорије заштите и ревитализације градитељског наслеђа. Резултати спроведених вредновања примењиваних конзерваторских принципа и метода помоћи ће у будућности бољем познавању конзерваторске теорије и праксе у Србији у другој половини 20. века - имајући у виду сложене и разнородне проблеме заштите Београдске тврђаве, као репрезентативног примера. Као исходиште ове анализе посебно је значајно дефинисање препорука за нови одрживи концепт, односно модел заштите и ревитализације Београдске тврђаве који би се имплементирао у планове и програме њеног будућег развоја - учинивши овај споменички комплекс интегрисаним градским подручјем и потенцијалним носиоцем културног пејзажа Београда.

Истраживања историјских структура, процеса трансформације и интеграције Београдске тврђаве у структуру града као резултат су дали нове јединствене критеријуме ревалоризације споменичких вредности и структуру новог модела заштите, чиме се унапређује методологија и теорија заштите и ревитализације градитељског наслеђа. Овај нови конзерваторски поступак може наћи ширу примену у пракси очувања наслеђа, с обзиром да нуди решења за превазилажење проблема у заштити наслеђа насталих услед недовољне примене савремене доктрине у овој области.

Имајући у виду целокупан научно-истраживачки опус кандидаткиње, садржај докторске дисертације и оцене изнете у овом реферату, Комисија сматра да докторска дисертација под називом **ЗАШТИТА И РЕВИТАЛИЗАЦИЈА БЕОГРАДСКЕ ТВРЂАВЕ КАО ИСТОРИЈСКОГ ЈЕЗГРА ГРАДА** кандидаткиње **Марине Нешковић, дипл. инж. арх.**, у свему задовољава предвиђене услове и са задовољством предлаже Наставно-научном већу Архитектонског факултета Универзитета у Београду да прихвати, изложи на увид јавности, упуту на коначно усвајање Већу научних области грађевинско-урбанистичких наука Универзитета у Београду и након тога закаже јавну одбрану докторске дисертације.

У Београду, 14. 04. 2015. године

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ:

др Владан Ђокић, редовни професор,
Универзитет у Београду, Архитектонски факултет

др Мирјана Ротер Благојевић, ванредни професор,
Универзитет у Београду, Архитектонски факултет

др Сретен Вујовић, редовни професор,
Универзитет у Београду, Филозофски факултет